

Žofie Šarapatková jubilující (* 2. 4. 1934)

V letošním roce oslaví významné životní jubileum dlouholetá členka pracovního kolektivu etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně, PhDr. Žofie Šarapatková.¹

Rodačka z jihomoravské obce Blučina (2. dubna 1934) žije od doby svých středoškolských studií trvale v Brně. Po absolvování brněnského klasického gymnázia vystudovala obor čeština – polština na filozofické fakultě brněnské univerzity. K jejím učitelům tehdy patřili A. Kellner, F. Trávníček, V. Machek, J. Kurz, J. Bauer nebo A. Lamprecht. Především zásluhou paleoslovenistů Kurze a Bauera se hlavním, celoživotním odborným zájmem Ž. Šarapatkové stala staroslověnština, a to zejména staroslověnská syntax. Svědčí o tom jak tematika její disertační práce *Syntax osobních zájmen 1. a 2. osoby ve staroslověnských evangeliích* (1968), tak řada dílčích studií, které za svého dlouholetého působení na akademickém pracovišti vytvořila. Indoeuropeista a etymolog V Machek pak přispěl k jejímu nasměrování na etymologii.

Profesní dráha Ž. Šarapatkové je úzce spjata se třemi významnými lexikografickými počiny. V prvé řadě to byl *Slovník jazyka staroslověnského*². Na vypracovávání slovníkových heslech se začala podílet v roce 1963, kdy byla přijata do staroslověnského kolektivu brněnské pobočky tehdejšího Ústavu jazyků a literatur ČSAV. V roce 1972 pak přešla do etymologického oddělení³, aby tu začala autorsky spolupracovat na *Etymologickém slovníku slovanských jazyků*. Vydávání tohoto slovníku však bylo poté, co vyšly dva jeho díly⁴, z organizačních důvodů zastaveno a další hesla připravená pro tento slovník zůstala v rukopise. Ž. Šarapatková se pak v dalších letech účastnila vydávání některých z těchto hesel (upravených a doplněných o aktuální literaturu) v časopise *Slavia* pod souborným názvem *Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků*⁵. Třetím a z pohledu etymologického oddělení nejdůležitějším le-

1 Medailon navazuje na příspěvky E. Havlové, K výročí Žofie Šarapatkové (*Sborník prací FFBU*, A 42, 1994, 133–134), a Jubileum Žofie Šarapatkové (*Naše řeč* 87, 2004, 162–164).

2 *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1–4. Red. J. Kurz a Z. Hauptová. Praha 1966–1997.

3 Název zastřešující akademické instituce etymologického oddělení se během let několikrát změnil. Oddělení vzniklo v roce 1952 původně jako součást Slovanského ústavu, po reorganizaci akademických pracovišť se k 1. lednu 1964 stalo součástí Ústavu jazyků a literatur, od 1. 1. 1972 pak přešlo do Kabinetu cizích jazyků. Od května 1983 bylo poprvé pracovištěm Ústavu pro jazyk český. Nebylo to ovšem na dlouho, 1. ledna 1988 bylo začleněno do nově zřízeného Ústavu slavistiky v Brně. Po jeho rozpadu se 1. 4. 1990 stalo znovu součástí Ústavu pro jazyk český a je jí dosud.

4 F. Kopečný et al., *Etymologický slovník slovanských jazyků*. Slova gramatická a zájmena. Sv. 1: Předložky. Koncové partikule. Praha 1973. Sv. 2: Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia. Praha 1980. Reprint Brno 2010.

5 Viz E. Havlová – F. Kopečný – H. Pleváčová – Ž. Šarapatková – V. Šaur, *Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků I, Slavia* 59 (1990), 271–277; E. Havlová – Ž. Šarapatková, *Z materiálů Etymologického slovníku slovanských jazyků II, Slavia* 60 (1991), 316–320; E. Havlová – A. Mátl – H. Pleváčová

xikografickým projektem, na němž se oslavenkyně podílí, je bezpochyby *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*⁶ (dále jen *ESJS*). Práce na tomto slovníku započaly pod vedením E. Havlové v roce 1984 a Ž. Šarapatková byla od začátku nezastupitelnou členkou autorského kolektivu. Je jednak autorkou velkého množství slovníkových hesel, jednak členkou redakčního kruhu dohlížející na gramatickou i formální správnost jednotlivých hesel i slovníku jako celku.

Jejím zájmem o staroslověnskou syntax byl a je motivován i výběr hesel, jichž je v *ESJS* autorkou. Autorskou šifru žš lze totiž najít pod mnoha zájmeny a gramatickými slovy, samozřejmě vedle mnoha hesel dalších, patřících do různých kategorií morfologických, slovtvorných nebo významových.

Práce na heslech pro *ESJS* poskytla Ž. Šarapatkové řadu podnětů, kterých pak využila v dílčích studiích. Její autorský přístup ke zpracovávané problematice se vyznačuje důkladnou znalostí reálií, precizní jazykovědnou analýzou, hlubkým rozbořením sémantického vývoje a pregnančním, téměř až slovníkovým stylem vyjadřování. Zajímá se jak o jednotlivá staroslověnská nebo církevněslovanská slova, jejichž etymologický výklad nově přehodnocuje, tak o celé sémantické okruhy. Z novějších prací⁷ lze připomenout např. přesvědčivé vysvětlení významu českého adjektiva *ryzí*, které na rozdíl od příbuzného církevněslovanského *ryždь* „ryšavý, červený, rezavý“ (a odpovídajících slov i v jiných slovanských jazycích) znamená „čistý, bez příměsí“, a to zejména ve spojení se substantivem *zlato*. Sousední *ryzí zlato* „zlato bez příměsí, čisté“ pokládá autorka za kalk středolatinického grécismu *aurum obrissum* „čisté zlato, které prošlo zkouškou ohněm“⁸ (*Církevněslovanské ryždь a české ryzí. Cyrillo-Methodiana 2005 ad honorem Zdeňka Ribarová et Ludmila Pacnerová*, Praha 2005, s. 271–273). Nové souvislosti nachází v případě církevněslovanského slova *sakъ* „tažný pták“ a to ji umožňuje nově objasnit původ tohoto dosud etymologicky nejasného slova (*Církevněslovanské sakъ. Ad fontes verborum*, Moskva 2006, s. 445–446). Sémantickému rozboru adjektiv *milъ* a *milosrdъ* v širším slovanském kontextu a novým pohledům na jejich původ jsou věnovány dva příspěvky (*Staroslověnské milosrdъ a staročeské milosrdný. Cesty slov*, Praha 2012, s. 218–224; Poznámka k adjektivu *milъ. Borysiana etymologica – diachronica – slavica*, Krakov 2014, v tisku). Autorka v nich mimo jiné dokazuje, že slovanské *milosrd(ъ)* je přejetí starohornoněmeckého adjektiva *miltherzi* „milosrdný“, „mající soucitné srdce“, „a to jako hybridní

– P. Valčáková, Z materiálů *Etymologického slovníku slovanských jazyků: nakъlja, naprasnъ, narandza, natъ, Slavia* 63 (1994), 149–157; E. Havlová – I. Janyšková – F. Kopečný – H. Plevačová – V. Polák – P. Valčáková, Z materiálů *Etymologického slovníku slovanských jazyků, Slavia* 66 (1997), 71–79; V. Čapková – I. Janyšková – H. Karlíková – H. Plevačová – B. Skalka – P. Valčáková, Z materiálů *Etymologického slovníku slovanských jazyků, Slavia* 66 (1997), 179–182; E. Havlová – P. Valčáková, Z materiálů *Etymologického slovníku slovanských jazyků: očaгъ/odčak, oga, ogar, ogarъ, oger/ajgir, ohme, ochechule, Slavia* 70 (2001), 203–208; V. Čapková – E. Havlová – I. Janyšková – Ž. Šarapatková – P. Valčáková, Z materiálů *Etymologického slovníku slovanských jazyků: oko, okъno, ološ, olovirъ, olovo, oluch, oluja, Slavia* 72 (2003), 409–420; E. Havlová – I. Janyšková – H. Karlíková – Ž. Šarapatková – V. Šaur – P. Valčáková, Z materiálů *Etymologického slovníku slovanských jazyků: orati, orěchъ, oriz, orzsolъ, oskranъ, Slavia* 74 (2005), 77–87.

6 *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Red. E. Havlová – A. Erhart – I. Janyšková. 1–14, Praha 1989–2008. 15–16–, Brno 2010–2012–.

7 Pro starší práce Ž. Šarapatkové odkazujeme na příspěvky E. Havlové citované zde v pozn. 1.

8 Lidovou etymologií bylo totiž toto latinské adjektivum, resp. jeho substantivizovaná podoba mající v klasické latině formu *obrussa* „zkouška zlata ohněm“, vztaženo k latinskému adjektivu *russus* „červený“, a *aurum obrissum* se proto začalo mylně překládat jako „červené zlato“.

kalk, jehož první část byla přizpůsobena slovanskému adjektivu *mil-* a obvyklému tvoření domácích kompozit s konektem *-o-*“ (s. 221). Sthn. *milt-* „soucitný“ navíc podle Ž. Šarapatkové ovlivnilo posun významu staroslověnského přídavného jména *milъ* z původního „milý, drahý“ k „soucitný“, „hodný slitování“. – V článku Poznámka k hebraismům v staroslověnských biblických textech (*Varia Slavica*, Praha 2008, s. 185–188) odmítá názor I. Ohijenka⁹, že adjektivum *božii* ve významu „hodně veliký, velmi vysoký apod.“ ve staroslověnských starozákonních textech je lexikální hebraismus (sémantický kalk hebrejského, předbiblického *él*). Srovnáním různých překladů biblických míst, v nichž se toto adjektivum vyskytuje, autorka dokazuje, že význam, který Ohijenko předpokládá pro hebrejské *él*, „není v řecké předloze staroslověnského textu patrná a v staroslověnském *božii* je neprokazatelný“ (s. 187).

Jak už bylo zmíněno, v několika studiích se Ž. Šarapatková věnuje některým sémantickým okruhům. Připomenout zde můžeme např. článek, v němž se zabývá staroslověnskými výrazy s primárním významem „prut, hůl sloužící k bití, podpírání apod.“, u nichž došlo k sémantické specializaci „hůl jako odznak moci a určitého postavení“. Autorka ukazuje zajímavé analogie uvnitř tohoto sémantického okruhu a reflexe v pozdějším vývoji slovanských jazyků (Poznámky k sémantickému okruhu „prut, proutí, hůl“ v staroslověnštině. *Studia etymologica Brunensia* 6, Praha 2009, s. 313–316). K tomuto typu studií patří i ta, v níž jsou shromážděna pojmenování škůdců rostlin, doložená ve staroslověnských textech. Tyto výrazy mají ve staroslověnském lexiku specifické místo, neboť, jak autorka zdůrazňuje v úvodu článku Staroslověnské a církevněslovanské názvy škůdců rostlin (*Slavia* 79, 2010, s. 114–117), „přemnožení škůdců pěstovaných rostlin patřilo ve Starém zákoně k trestům, jež podle proroků posílal Hospodin na svůj lid, který se od něho odvrátil. V Joelově proroctví Hospodin nazývá tyto ničitele úrody dokonce svým vojskem.“ (s. 115) Motivace těchto pojmenování je různá, jsou mezi nimi výpůjčky i názvy původu domácích, pojmenování škůdců živočišných či rostlinných, ne vždy je ovšem zcela zřejmé, o jakého škůdce vlastně jde. Ve studii Lidová etymologie a výklad praslovanského lexika (*Studia etymologica Brunensia* 3, Praha 2006, s. 361–366) ukazuje na příkladu několika staroslověnských výpůjček (*kladędzь* „studna, pramen“, *riza* „oděv, roucho apod.“, *sěra* „nafta, síra“), jak jejich nesprávná interpretace vlivem lidové etymologie zkomplikovala odhalení jejich původu. Analyzuje dosavadní výklady a navrhuje vlastní řešení.

Kolegyně a kolegové si Žofie Šarapatkové váží pro její skromnost, obětavý přístup ke kolektivní práci na slovníku a pro její ochotu vždy poradit a pomoci.

Do dalších let přejeme jubilantce hodně zdraví a pracovního elánu!

Poděkování: Příspěvek vznikl v rámci projektu reg. č. 13-17435S Grantové agentury České republiky „Etymologický slovník jazyka staroslověnského: završení generačního projektu“.

Helena Karlíková

Ústav pro jazyk český AV ČR
etymologické oddělení
helena.karlikova@iach.cz

9 I. Ohijenko, Die Hebraismen in der altkirchenslavischen biblischen Sprache. In: *Münchener Beiträge zur Slavenkunde*. München 1953.